

1. Щорічний звіт про торгівлю людьми Державного департаменту США. <https://www.radiosvoboda.org/a/derzhdepartament-ryzyky-torhivli-lyudmy-ukrayina-viyna-zvit/31951800.htm>

2. Інтерв'ю Гельги Шмід німецькому виданню Welt, передає Укрінформ. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3649211-vijna-v-ukraini-prizvela-do-zrostanna-zlocinnosti-u-sferi-torgivli-ludmi-gensek-obse.html>

*Станько Ірина Ярославівна,
адвокат адвокатського об'єднання
«ВІ ЕС ДЖІ Партнерс»,
кандидат юридичних наук*

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВА В СУДОЧИНСТВІ

Повномасштабна війна в Україні ще раз підтвердила правильність обрання євроінтеграційний вектору розвитку національної правової системи до системи європейських цінностей, ідей та цілей. Відтак, національне право почало видозмінюватися та все більше намагається інтегруватися в європейський правовий простір. Не менш важливого значення для цього мають принципи права та їх застосування в практичній площині.

Однак сьогодні реальне застосування принципів права має певні складнощі, що пов'язані як із історичним минулим та недостатньою увагою до даного елемента правового регулювання як самостійного регулятора правовідносин, їх певну абстрактність, що відлякує більшість суб'єктів правозастосування. Тому на етапі правозастосування суб'єкту легше використовувати законодавчо сформовану норму, яка не абстрактна і юридично закріплена.

Аналізуючи стан вітчизняної судової практики з позиції ступеня використання принципів права судами загальної юрисдикції, можна виокремити наступні причини, що зумовлюють такий стан речей:

1. Формальне застосування судами принципів права. У текстах судових рішень наводяться посилання на принципи, що закріплені в Конституції та кодексах України. До найбільш поширених принципів права, які зустрічаються в судових рішеннях, належать: ч. 1 ст. 8 Конституції України «В Україні визнається і діє принцип верховенства права»; ч. 2 ст. 19 Конституції України «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України»; ч. 1 ст. 129 Конституції України «Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права» [1]; ч. 1 ст. 6 КАС України «Суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [2] та ін. Використання зазначених вище

принципів права при винесенні судових рішень вирішального значення не становить [3, с. 51].

Декларативність принципів права в судових рішеннях хоч і відображає тенденцію пошуку ідеї справедливості у справі, проте чинить загалом негативний вплив на систему судочинства в цілому. Використання в судових актах посилань на принципи права повинно надавати більшої вірогідності максимально правильного вирішення спору. Важливим моментом у цьому є не лише текстуальне посилання на правові принципи, а й належне їх суддівське тлумачення. У судовій практиці України можна знайти значну кількість актів судів загальної юрисдикції, де принципи права використовуються лише як норми-принципи і здебільшого виражають шаблонний характер судових рішень.

2. Суди загальної юрисдикції переважно самостійно не розкривають принципи права, орієнтуючись на судову практику КС України, ЄСПЛ. До прикладу, у рішенні Господарського суду Житомирської області від 22 лютого 2011 р. у справі № 4/1597 зазначено, що «справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню». Цікавим є суддівське тлумачення принципу верховенства права, що визначається як «... панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України» (рішення Господарського суду Житомирської області від 22 лютого 2011 р. у справі № 4/1597), що є цитатою з рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 [4].

Відтак, цитування у тексті судового рішення з рішень КС України, ЄСПЛ впливає на встановлення формальної якості судового рішення, для формування видимості законного та справедливого рішення.

3. Використання загальними судами принципів права як сполучної ланки, що пристосовує норму права до конкретного життєвого випадку. При цьому не проводиться суддівська оцінка самого правового принципу, з'ясування його правової природи та значення для правильного вирішення справи. Суддівське тлумачення та застосування норм права завжди має здійснюватися через призму принципів права. Лише в такому випадку смисл норми буде реалізований із глибоким розумінням його сутності, а не формально й поверхнево. Досить помилковим буде розуміння можливості тлумачення та застосування норм окремо від принципів права.

Саме реальне суддівське трактування принципу права і застосування принципів до обставин справи перетворює їх в «живі», дієві інструменти правового регулювання.

Недостатнє використання принципів права під час правозастосування зумовлює неефективну та неповну реалізацію права, наслідком чого є втілення в життя лише норм законів, домінування верховенства закону, недостатній захист прав і свобод людини та громадянина. Прикладом нехтування принципами права може слугувати практика визнання КС України неконституційними або такими, що суперечать положенням Конституції України, законів чи їх окремих положень. Відтак, чітке дотримання норм закону, який часто ухвалюється законодавчим органом усупереч принципам права, створює умови для ухвалення законного, проте неправового, несправедливого рішення.

Важливою категорією справ, де принципам повинно бути приділено особливу увагу є кримінальне судочинство та справи про адміністративні правопорушення, оскільки ці сфери правозастосування є публічними, пов'язані із застосування державного примусу, ініціюються органами, які наділені владними повноваженнями, а застосовувані санкції можуть бути доволі суттєвими для особи, включаючи позбавлення волі [5].

До прикладу, одним із найважливіших принципів, які потребують уваги є застосування презумпції невинуватості. Обов'язок дотримання принципу презумпції невинуватості відноситься не тільки до судових органів, але й до інших державних установ, таких як поліція (Рішення ЄСПЛ у справі «Дактарас проти Литви» від 24 листопада 2000 року) [6].

Також, Європейський суд з прав людини у своєму рішенні у справі «Салабіаку проти Франції» від 07 жовтня 1988 року зазначив, що тягар доведення вини покладається на обвинувачення і будь-які сумніви повинні бути на користь обвинуваченого. З метою судового переслідування необхідно приєднати до справи достатньо доказів для засудження обвинуваченого [7].

У справі «Надточій проти України» Європейський суд з прав людини в своєму рішенні від 15 травня 2008 року відзначив, що Уряд України визнав карний кримінально-правовий характер Кодексу України про адміністративні правопорушення (п. 21 рішення) [8].

Крім того, Конституційний Суд України в рішенні від 22 грудня 2010 року № 23 – рп/2010 дійшов до висновку, що адміністративна відповідальність в Україні та процедура притягнення до адміністративної відповідальності ґрунтуються на конституційних принципах та правових презумпціях, які зумовлені визнанням і дією принципу верховенства права в Україні (п. 4.1).

Погоджуючись із рішенням ЄСПЛ щодо презумпції невинуватості, Верховний Суд визначив позицію у справі № 177/525/17 від 08.07.2020 р., де зазначив, що у силу принципу презумпції невинуватості, що підлягає застосуванню у справах про адміністративні правопорушення, всі сумніви щодо події порушення та винності особи, що притягується до відповідальності, тлумачаться на її користь, недоведені подія та вина особи мають бути прирівняні до доведеної невинуватості цієї особи.

Попри напрацювання судової практики та здійснення судового тлумачення

принципу презумпції невинуватості у правозастосуванні, а саме в рішеннях ЄСПЛ, Конституційного Суду України, Верховного Суду, існують і певні проблеми у їх реальному застосуванні при вирішенні питання про притягнення особи до відповідальності, що особливо актуально при розгляді таких справ у судах першої інстанції загальної юрисдикції.

Очевидно, що принципи права не єдині правові регулятори, які повинна використовувати феміда при правозастосуванні. Враховуючи великий спектр норм права, які часто є суперечливими, взаємовиключними, конкуруючими чи застарілими до сучасних правовідносин, саме принципи права можуть відігравати активну роль при законному та справедливому врегулюванні судового спору через застосування інституту аналогії права.

Інститут аналогії при вирішенні судових спорів присутній у різних галузях права. Приміром, у ч. 1 ст. 8 ЦК України зазначено, якщо цивільні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами цього Кодексу, іншими актами цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (аналогія закону). Водночас у ч. 2 цієї ж статті розкривається зміст аналогії права, який полягає в тому, що в разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права) [9]. У КАС України законодавець також включив положення щодо аналогії закону та права. Хоча законодавцем не виділено в окрему статтю інститут застосування аналогії, проте в ч. 6 ст. 7, присвяченій джерелам права, які застосовуються судом, йдеться, що в разі відсутності закону, що регулює відповідні правовідносини, суд застосовує закон, що регулює подібні правовідносини (аналогія закону), а за відсутності такого закону суд виходить із конституційних принципів і загальних засад права (аналогія права) [2].

З огляду на інститут аналогії в різних галузях права сучасної України стає очевидним, що правозастосування не повинно виходити за межі об'єктивного права. Законодавець у такий спосіб убезпечує себе від можливості допущення прогалин. За відсутності потрібної норми суддя має шукати схожу норму закону, тим самим зводячи до мінімуму можливість суддівської правотворчості, яка полягає в утворенні нових правил поведінки на основі принципів права.

Вважаємо, що значення принципів права та необхідність їх застосування не повинно зводитися лише до технічного наповнення судових рішень принципами права чи їх застосування за відсутності належної норми права. Перш за все, реальне використання та застосування принципів права у судовому рішенні є гарантією законності останнього. Влучною є думка українського дослідника С. Погребняка щодо того, що суддя вимушений спиратися на принципи права: саме безпосередньо посилаючись на них, він обґрунтовує свої рішення. Така опора є особливо важливою у випадку, коли суд діє поза законом або всупереч законові, тобто приймає рішення «extra legem» (за межами закону), але завдяки його узгодженню з принципами – «intra jus» (в межах права) [10, с. 70]. Аналогія права дозволяє судді діяти поза межами закону, який може бути недосконалим, а ще гірше неправовим, проте залишатися в межах

права і діяти в правовому полі, що концептуально важливо для звершення мети правосуддя.

Важливо зауважити, що сучасне українське судочинство стоїть перед проблемою використання та належного застосування принципів права, що неможливе без аналізу якісних ознак законодавчих норм. Розвиток практики використання принципів права в правозастосовній діяльності сприятиме забезпеченню справедливості та інших основоположних принципів права, і зрештою утвердженню верховенства права.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

3. Методологія тлумачення нормативно-правових актів України / В. Г. Ротань та ін. / Відп. ред. В. Г. Ротань. Київ : Юрид. книга; Севастополь; Ін-т юрид. дослід., 2008. 848 с.

4. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>

5. Рішення Конституційного Суду України від 22.12.2010 № 23-рп/2010 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-10#Text>

6. Рішення ЄСПЛ у справі «Дактарас проти Литви» від 24 листопада 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_005#Text

7. Рішення ЄСПЛ у справі «Салабіаку проти Франції» від 7 жовтня 1988 р. URL: <https://privacy.khpg.org/1604922590>

8. Рішення ЄСПЛ у справі «Надточій проти України» від 15 травня 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_404#Text

9. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

10. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.

*Старицька Ольга Олексіївна,
доцент кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

ВАРІАТИВНІСТЬ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ВИЗНАЧЕНЬ ПОНЯТТЯ «СПОЖИВАЧ»

Доволі актуальним питанням останніх років у процесі нормотворчості та реалізації права постає питання щодо якісного та ефективного формулювання відповідної нормативної бази. З огляду на наявне законодавство України